

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 1 (Mayıs/ May 2022):124-137

Hicret Edenlerle Hicret Etmeyenlere Karşı Kur'ân'ın Tavrı The Attitude Of The Qur'an Towards Those Who do Hıjrah And Those Who Did Not

Şeyma Gündüz

Bütünleşik Doktora Öğrencisi/ Student of Integrated Ph.D.

Ankara Üniversitesi / Tefsir Anabilim Dalı

Ankara University / Department of Tafsir

Ankara/Turkey

e-mail:s.gunduuz@gmail.com

orcid.org/0000-0001-5672-8656

Makale Bilgisi/Article Information
Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 17.1.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.03.2022

Yayın Tarihi/Pub Date: 30.05.2022

Atıf/Cite as

Gündüz, Şeyma. Hicret Edenlerle Hicret Etmeyenlere Karşı Kur'ân'ın Tavrı, Tafsir Dergisi 2/1 (Mayıs 2022), 124-137

Gündüz, Şeyma. The Attitude Of The Qur'an Towards Those Who do Hıjrah And Those Who Did Not, Tafsir Journal 2/1 (May 2022), 124-137

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

The Attitude of the Qur'an Towards Those Who Emigrated and Those Who Did Not

Abstract

Emigration (*Hijrah*), which is the name of leaving homeland and emigrate to other places for first generation Muslims to in order to live, spread and glorify the religion of Allah, is an extremely important event in Islam. The fact that it is not easy for a Muslim to leave his homeland and property for the sake of his faith increases the importance of the matter. It is a phenomenon that also exists in the history of prophecy. Prophet Muhammad (pbuh) is one of the prophets who received the order to *Hijrah*. This order came at a time when believers were in financial and moral distress. Muslims' devotion to *Tawhid* (unification or oneness of God) belief caused the anger and hatred of the polytheists; Muslims were subjected to all kinds of torture and cruelty. In the period when the troubles became unbearable, the first order of the emigration came to Abyssinia. Since Abyssinia was far from Mecca and was not a religious center, the emigration was not continuous. The continuation of persecution and torture caused the second and great emigration. That was the city of Madinah. When the emigration ordered, there were those who secretly took the road to Madinah, and there were also those who did not emigrate. However, the emigration was a way of salvation for Muslims and a turning point for the spread of the Islamic cause and finding a place. It was a milestone for the cause of Islam to reach many people without facing too many obstacles *Hijrah* was the name of living comfortably in religion, of saying "I am a Muslim"; It was to leave the land of blasphemy. It is the best method to look at the verses in the Qur'an in order to understand and make sense of the emigrants (*muhajirs*) and emigration, which is a great step in raising the banner of the Islamic cause. The Qur'an best explains and conveys the situation of those who emigrated and those who did not. In our study, we reached both modern and classical sources and included the interpretations of the verses and the reasons for the revelation (*Asbab al-Nuzul*), if any. Before, after giving place to the etymological analysis of the concept of *Hijrah*, dictionary and term meanings in terms of understanding the subject completely, we briefly touched on the *Hijrah* in the history of prophethood. We attempt to present the emigration event that took place in the time of Prophet Muhammad (pbuh), in a general framework, by reaching the original sources. There are many verses in the Qur'an describing the status and virtue of those who emigrated. These verses are included in various *surahs*. All but one of these verses are about those who emigrated to Medina and the people of Medina who helped them. Although it is said that the one hundred and tenth verse of the *Surah An-Nahl* is meant for those who emigrated to Medina, there is an opinion that it is about those who emigrated to Abyssinia. An important issue that the Qur'an mentions about the emigration is the brotherhood of the emigrants with the Ansar and their sacrifices for each other. With the love and mercy that Allah has placed in their hearts, the Ansar took wings over the emigrants and preferred them to their own selves. In the Qur'an, when we look at the verses about emigration in a general framework, there is a verse stating that the place of those who did not emigrate is Hell, but there is a verse that Allah will forgive and forgive the person who emigrated, even if it was late. There is a verse stating that those who could not emigrate because of their excuses will be forgiven. In the verses of the Qur'an, there are many verses stating that the deeds of those who emigrated will not be wasted, their sins will be covered and they will enter Paradise (*Jannah*). These explanations are repeated in the Qur'an.

Key words: Hijrah, Hijrah in Qur'an, Muhajir, Ansar.

Hicret Edenlerle Hicret Etmeyenlere Karşı Kur'ân'ın Tavrı*

Öz

Allah'ın dinini yaşamak, yaymak ve yüceltmek için ilk nesil Müslümanların kendi yurtlarını terk edip başka yerlere göç etmelerinin adı olan hicret, İslam'da son derece önemli bir olaydır. Müslümanın inancı uğruna öz yurdunu, malını terk etmesinin kolay olmaması için olayın önemini arttırmaktadır. Peygamberlik tarihinde de var olan bir olgudur. Birçok peygamber Allah'ın emriyle farklı beldelere hicret etmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de hicret emrini alan peygamberlerden biridir. Bu emir inanların maddi manevi sıkıntıda oldukları bir zamanda gelmiştir. Müslümanların Tevhit inancına olan bağlılıkları müşriklerin öfkesine ve kinine neden olmuş; Müslümanlara her türlü işkence ve zulmü reva görmüşlerdir. Sıkıntılı bir hal aldığı dönem de ilk olarak Habeşistan'a hicret emri gelmiştir. Habeşistan'ın Mekke'ye olan uzaklığı ve din merkezi olma özelliğini taşımasından dolayı oraya hicret devamlı olmamıştır. Yapılan zulmün ve işkencelerin devam etmesi ikinci ve büyük hicrete sebep olmuştur. Orası da Medine şehri idi. Hicret emri gelince gizliden gizliye Medine yolunu tutanlar olduğu gibi hicret etmeyenler de mevcut idi. Hâlbuki hicret Müslümanlar için bir kurtuluş yolu ve İslam davasının yayılması ve yer bulması için hicret bir dönüm noktasıydı. İslam davasının fazla engelle karşılaşmadan birçok kimseye ulaştırılması için bir milattı. Hicret, dinin rahatça yaşamının, Müslümanım demenin adıydı; Küfür diyarını terk etmektir. İslam davasının sancağını yükseltmek adına büyük bir adım olan hicreti, hicret edenleri anlama ve anlamlandırma adına Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ayetlere bakmak en güzel metottur. Hicret edenler ile hicret etmeyenlerin durumunu bize en iyi Kur'ân-ı Kerîm açıklar ve aktarır. Biz de çalışmamızda gerek modern gerek klasik kaynaklara ulaşarak ayetlerle ilgili yorumlara varsa ayetlerin iniş sebeplerine yer verdik. Öncesi de ise konuyu bütünüyle kavrama açısından hicret kavramını etimolojik tahliline, sözlük ve terim anlamlarına yer verdikten sonra kısaca peygamberlik tarihindeki hicrete kısaca değindik. Hz. Peygamber döneminde yaşanmış olan hicret olayını genel çerçevede asli kaynaklara ulaşarak sunmaya çalıştık. Kur'ân-ı Kerîm'de hicret edenlerin durumunu, faziletini anlatan birçok ayet mevcuttur. Bu ayetler muhtelif sûrelerde yer almıştır. Bu ayetlerin biri hariç kalan hepsi Medine'ye hicret edenlerle ve onlara yardım eden Medine halkı ilgilidir. Nahl sûresinin yüz onuncu ayetinin Medine'ye hicret edenlerin kast edildiği söylenmiş olsa da Habeşistan'a hicret edenlerle ilgili olduğuna dair bir görüşte mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîm'in hicret konusunda değindiği önemli bir hususta muhacirlerin Ensar ile olan kardeşliği ve birbirlerine olan fedakârlıklardır. Ensar, Allah'ın kalplerine koymuş olduğu sevgi ve merhametle muhacirlere kanat gererek onları kendi nefislerine tercih etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de, hicret ile ilgili ayetlere genel çerçevede baktığımızda hicret etmeyenlerin yerinin cehennem olduğuna dair bir ayet mevcutken geçte olsa hicret eden kişinin Allah'ın affedip bağışlayacağına dair ayet vardır. Mazeretlerinden ötürü hicret edemeyenlerin de affedilip bağışlanacağına dair ayet vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de ki ayetlerde hicret edenlerin amellerinin zayi olmayacağı, günahlarının örtüleceğine ve cennete gireceklerine dair birçok ayet vardır. Bu izahlar, mükerrer bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Hicret, Kur'ân'da Hicret, Muhacir, Ensar.

Giriş

İslam dini şirk batağına batmış bir toplumu tevhid inancıyla ihya etmek için Hz. Peygamber'e gönderilen son dindir. Cahili adetler ve şirkle dolu bir toplumu imani noktada diriltmek Hz. Peygamber için meşakkatli bir yol ve durumdu. Hz. Peygamber her fırsatta dini tebliğ ediyordu. Açıkta tebliğ emri "*Sana emrolunani açıkça söyle ve ortak koşanlardan yüz*

* Bu makale, 14-15-16 Aralık 2021 tarihlerinde Türkiye Diyanet Vakfı tarafından düzenlenen "İslam Dünyasında Hicret Kavramı Çerçevesinde Göç ve İltica Hareketleri Uluslararası Sempozyumu" başlıklı sempozyumda sunulmuş bildiri metninin genişletilmiş ve redakte edilmiş şeklidir.

*çevir*¹ ayetiyle geldikten sonra Hz. Peygamber farklı grup ve statüdeki insanları ayırmaksızın dini tebliğ etmiştir. Ardından Müslüman olanlar olduğu gibi Hz. Peygamber'in davetini kulak ardı edenlerde olmuştur. Özellikle müşrikler inkarlarında ısrarcı davranmış, hakkı yok saymışlardır. Müslümanlara karşı maddi manevi şiddete başvurarak, ambargo uygulayarak, Müslümanları dinlerinden vazgeçirme arzusundaydılar. Tevhid inancının gücünü bilen anlayışı kimse vazgeçiremezdi. Müşrikler, Müslümanları sebatkâr gördükçe zulümlerini artırıyordu. Artık Müslümanlara öz yurtları bile yaşanamaz hale gelmişti. Böyle buhranlı bir zaman da hicret emri gelmişti. Hz. Peygamber'in emri Allah'ın emriydi. Hicret emrine icabet edenler olduğu gibi Allah'ın ve Hz. Peygamber'in emrini hiçe sayanlar da olmuştur. Hicret edenle etmeyen bir olamayacaktı çünkü hicret Müslümanım demenin diğer adı; zalimin zulmüne başkaldırma; küfrü ve şirki reddederek küfür diyarını terk etmektir. İslami bir tutum Müslümanca bir tavrıdır. Bundan dolayı hicret edenle etmeyenin durumunu Kur'ân-ı Kerîm'den öğrenmek hicreti anlama ve anlamlandırma yönünden en iyi araçtır. Biz de çalışmamızda ilgili ayetlere ulaşarak konuyu bütünüyle sunmaya çalıştık.

1.Hicret Kavramının Sözlük-İstılahi Anlamı ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanımları

Hicret Kavramı, başlığı altında kavramın sözlük ve istılahi anlamlarına yer vereceğiz. Ardından Kur'ân-ı Kerîm'de hicret kavramının geçip geçmediğine değineceğiz.

1.1.Hicret Kavramının Sözlük ve İstılah Anlamı

Hicret/هجر kelimesi kesmek, ayrılmak anlamında olup; birlikte olma, beraber olma anlamındaki vasıl/وصل kelimesinin zıddıdır.² Hicret ile muhacir kelimesi de bu kökten türemiştir. "H-c-r" harflerinden türemiş kelimeler muhtelif manalara geldikleri için için Garîbu'l-Kur'ân ve Garîbu'l-Hadîs eserlerine konu olarak erken dönemlerden beri alimlerin anlamlandırma çabalarının içinde olmuştur.³ Bu yüzden kelimenin türevleri birçok kitapta açıklanmıştır ki "H-c-r" kök harflerinden türemiş farklı manaya gelen birçok kelime mevcuttur. Birkaç örnek verecek olursak: Hezeyan anlamındaki *Tehcurûn* kelimesi aynı köktendir.⁴ *Hecere hicrân* aynı kökten olup kişinin bir başkasından bedenen, dil ile veya kalben ayrı düşmesidir.⁵ *Hâcerû* kelimesi de aynı kökten olup terim anlamına en yakın anlamı taşımakta, "yurtlarını ve beldelerini terk ettiler" anlamındadır.⁶

Hicret kavramı terim olarak kâfirlerle dolu vatanı terk edip, İslam yurduna göçmektir.⁷ Başka bir deyişle Dâru'l-harb'den Dâru'l-İslâm'a göç etmektir.⁸ Hicret genelde Müslüman olmayan bir ülkeden bir İslam ülkesine göç etme kast edilse de özelde Hz. Peygamberin ve Mekke'li Müslümanların Mekke'den Medine'ye göçünü ifade etmektedir.⁹ Burada bir parantez açmak gerekirse hicret dini göç anlamına sahipken ayrıca "kötülükten iyiliğe geçme" şeklinde bir manevi anlamda da taşımaktadır.¹⁰ Bizzat Hz. Peygamber bir hadislerinde "Muhacir,

¹ el-Hicr, 15/94.

² Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cem-u Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrût: Daru'l-Cil, t) 7:34.

³ Yaşar Doğru, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hicret*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 9.

⁴ İbn Hâim, *Garîbi'l-Kur'ân*, 476.

⁵ İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgib, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî (Beyrût: Dâru's-Şâmiyye, 1991) 333.

⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyr el-Uzeyzî es-Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Edib el-Vahidi Camran (Suriye: Dâr'u Kuteybe, 1995), 491; İsfahânî, *el-Müfredât*, 833; Ebû Abbâs Ahmed b. Muhammed İmâduddin Ali b. Hâim, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Dâhi Abdalbâkî Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Garbil'İslâmî, h.1423), 475.

⁷ Cürçânî, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 250.

⁸ Uberman, Matan-Shay, Shaul "Hijrah According to the Islamic State: An Analysis of Dabiq" *JSTOR*, (Eylül 2016) 17.

⁹ Mustafa Aydın, "Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret", *Sosyoloji Divanı*, 2015, cilt: III, sayı: 6, 105.

¹⁰ Aydın, "Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret", 105.

Allah'ın yasakladığı kötülük ve günahlardan kaçınan/hicret edendir"¹¹ buyurmaktadır. Bu hadis-i şerifte terim anlamına uygun olarak hicret "Allah için kötülük ortamından iyilik ortamına geçiş" manasını taşımaktadır.¹²

1.2. Hicret Kavramının Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanımları

Kur'ân-ı Kerîm'de hicret kelimesi geçmemektedir ancak hicret kelimesinin kökünden türemiş birçok kelime mevcuttur. Yirmi yedi âyette¹³ otuz bir defa "h-c-r" kökünden türemiş çeşitli türevler vardır.¹⁴ Bunlar Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldıkları ayete göre "çirkin sözler ifade etme/küfür etme" (Mü'minûn 23/67) Yatakların Ayrılması (Nisâ Sûresi 4/21)¹⁵ "Kur'an'ı terk etmek/الْفُرْكَانَ مَهْجُورًا" (el-Furkân 25/30), "uzaklaşmak-bir kişiden veya gruptan ayrılmak/örn. فَاهْجُرُوا" (en-Nisâ 4/34; Meryem 19/46) "kötü şeyleri terketmek" (el-Müddessir 74/5: فَاهْجُرُوا) ve terim anlamına uygun olarak "Allah uğrunda başka bir yere göç etmek" (el-Bakara 2/218; Âl-i İmrân 3/195) anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁶

2. Tarihi Bir Vaka olarak Hicret

Bu bölümde Hz. Peygamber'den önce hicretin var olduğuna dair peygamberlik tarihinde gerçekleşmiş olan hicret olaylarına değindikten sonra Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen hicrete kısaca değineceğiz. Ardından alt başlık olarak Kur'ân-ı Kerîm'in hicret edenlerle etmeyenlere karşı tutumuna değineceğiz. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamberden önceki dönemlerde de peygamberlerin ve onlara inananların kâfirlerce hicret etmeye zorlandıklarına ve bunda dolayı yurtlarını terk etmelerinden bahseder.¹⁷ Tevhid uğruna Allah'ın emriyle birçok peygamber hicret etmiştir. Hz. İbrahim o peygamberlerden biridir. İnanmayanların Hz. İbrahim'i ateşte yakma teşebbüslerinden dolayı: اِنِّي مُهَاجِرٌ اِلَى رَبِّي اِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ / Doğrusu ben Rabbimin emrettiği yere hicret ediyorum. O güçlüdür, hikmet sahibidir"¹⁸ demesi ve Filistin'e, ardından Mısır'a ve nihayetinde Mekke'ye gitmesi hicrete dair en güzel örneklerdendir.¹⁹ Hz. Lut'un, kavminin azgınlığından dolayı helak olacak kavmi, küfür diyarını terk etmesi;²⁰ Hz. Musa'nın geceleyin kavmini Allah'ın emriyle Mısır'dan çıkarması²¹ hicrete dair örneklerdendir. Şunu diyebiliriz ki aslında hicret Allah'ın süre gelen bir şeriatidir. Küfür diyarını terk, Allah'ın inanlara vermiş olduğu büyük nimet ve emirlerden biridir. Ki bu emir ve nimeti Hz. Peygamber'e de bahşetmiştir. Hz. Peygamber İslam dinini tebliğ etmeye başladığından beri müşrikler Hz. Peygamber'e karşı çıktılar. Ümmi biri, maddi olanaklara sahip olmayan biri peygamberlik ilan etmiş, atalarının izinden giderek haktan saptıklarını dile getiriyordu. Oysaki içlerinden soylu zengin biri bu duruma daha layıktı ve en doğru yol atalarının yoluydu. Bu yüzden her fırsatta O'nun Kur'ân okumasına, dini irşad etmesine engel oluyorlardı. Her fırsatta Hz. Peygamber ile inananlar ile alay etmeye, onları tehdit etmeye devam ediyorlardı. Buna rağmen İslam dininin rahmet pınarlarını gören, tadına varan kişilerin sayısı artmaya ve Mekke'de; Allah'dan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ettiğini söyleyen herkes, ailesinin, akrabalarının ve kabilesinin şahsında somutlaşan cahiliye toplumu yönetiminin dostluğundan soyutlanıp, dostluğunu ve bağlılığını Allah'ın peygamberine ve onun önderliğine yönelmeye devam ediyordu.²² Bu

¹¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Musnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Muessesetu'r-Risâle, 2001) "Musned", 11(No.2912).

¹² Aydın, "Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret", 106.

¹³ Bakara 2/218; Âl-i İmrân 3/195; en-Nisâ 4/34, 89, 97, 100; Enfâl 8/72, 74-75; et-Tevbe 9/20, 100, 117; en-Nahl 16/41, 110; Meryem 19/46; el-Hac 22/58; Mü'minûn 23/67; el-Furkân 25/30; en-Nûr 24/22; el-Ankebût 29/26; el-Mümtehine; Haşr 59/8-9; 60/10; el-Müddessir 74/5; el-Müzzemmil 73/10.

¹⁴ Önkal, Ahmet, "Hicret", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: DİBY, 1998), 17:458.

¹⁵ Doğru, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hicret*, 11.

¹⁶ Önkal, "Hicret", 17:458.

¹⁷ Aydın, "Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret", 106.

¹⁸ Ankebût 29/ 26.

¹⁹ Aydın, "Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret", 106.

²⁰ Hüd 11/77-81.

²¹ Şu'arâ 26/52.

²² Seyyid Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l Şaruk, 1972) 10:1535.

durum Mekke müşriklerinin nefretinin giderek artmasına sebep oluyordu. Onlara karşı acımasız davranıyorlardı ki bu durum son zamanlarda iyiden iyiye artmıştı. Alay ve tehdit ile sınırlı kalmamış; ambargo uygulayarak, şiddet ve işkence ile Müslümanları dinlerinden vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Bu sebeple Müslümanlar İslam dinini özgürce yaşayamıyorlardı.²³ Artık Mekke Müslümanlar için yaşanılabilir bir yer olmaktan çıkmıştı. İlk hicret, Hz. Peygamber'in emriyle Habeşistan'a gerçekleştirdi. Habeşistan'a hicretin iki kere gerçekleştiği söylene de İbn Hişâm (ö.218) seksen üç kişilik bir gruptan bahsederken,²⁴ İbn İshak (ö.151) ise var olan rivayetlerde farklı sahabe isimleri zikredilmiştir.²⁵ Müslümanların kendi imkanları çerçevesinde gerek ferdî, gerekse gruplar halinde Habeşistan'a hicret etmiş olmaları muhtemeldir.²⁶ Mekkeli müşriklerin zulmü hicret edenlerin şiirlerine de konu olmuştur. Abdullah b. el-Hâris'in (ö.83) hicret yolunda:

بيطن مكة مقهور ومفتون كل امرئ من عباد الله مضطهد

"Mekke'nin göbeğinde meftun ve makhur... Allah'ın kullarından her biri zulme uğruyor..." dediği nakledilir. Bu mısralar hicrete sebep olan zulmün tarihi kanıtlarından biridir.

Habeşistan'ın Mekke'den oldukça uzak olması²⁷ ve din merkezi olabilme özelliklerini taşınamamasından²⁸ dolayı Habeşistan'a hicret kalıcı bir çözüm değildi. Mekke'de kalanlar için müşriklerin zulmü devam etmekteydi. Özellikle de Habeş kralından, hicret edenlerin iadelerini istedikten ve krala birçok hediye göndermelerinden sonra.²⁹ Çünkü Habeş kralının bu isteklerini reddetmesi onların öfkeleri ve zulümleri iyice artmıştı. Birçok Müslüman hapse atılıyor ve zulme uğratılıyordu.³⁰ Öyle ki Müslümanlardan bir grup -yetmiş kişi olduğu rivayet edilmekte-, Hz. Peygamber'in yanına gelerek hakaret, aşağılanma ve müşriklerin yapmış oldukları zulme dayanamadıklarından hicret için izin istemişlerdi.³¹ İkinci bir yurt gerekiyordu orası da Medineydi. İkinci ve en büyük hicretin gerçekleşeceği yer olacaktı. Yurt olarak Medine'nin seçilmiş olmasının da hikmetleri de ayrıdır. Çünkü zaten Medineli bir grup Birinci Akabe olarak tarihe geçen olayda Hz. Peygamber'e biat etmiş ve kendilerine dini öğretecek bir lider istemişlerdi. Hz. Peygamber'de onlara Musab b. Umeyr'i göndermişti.³² Bir yıl sonra yine hac mevsiminde Mus'ab b. Umeyr ile birlikte yetmişten fazla kişi biat etmiştir.³³ bu durum hicret yerinin Medine olmasının Müslümanların lehine olduğunun göstergesidir çünkü halihazırda İslam'ı kabul etmiş ve tanımış kişiler mevcuttu. Nitekim Vehbe Zuhaylî, Medine'ye hicretin sebeplerini zikrederken Medine'yi dini hükümlerin yerleşmesini sağlamak için güvenli bir yer olarak nitelendirmekte ayrıca hicretin İslam devletinin kurulması ve İslam davetinin yeryüzünün her tarafına yayılmasına sebep olarak göstermektedir.³⁴

Medine'ye hicret emrinden sonra Müslümanların bir kısmı Hz. Peygamber'in emrine kulak verip gizliden gizliye Medine yolunu tutmuşlardı. Lakin öz yurdu terk etmek pek kolay bir olay ve durum değildi, birçok fedakârlıklara, eş ve evlat ayrılıklarına,³⁵ malın ve evin

²³ Uberman-Shay, "Hijrah According to the Islamic State", 17.

²⁴ Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî el-Meâfirî el-Basrî el-Misrî, es-Sîretü'n-Nebeviyye li'bnî Hişâm, thk. Mustafa Saka İbrahim el-Ebyârî Abdulfazî Şalâbî (Matba'atu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1475/1955) 1:330.

²⁵ Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hiyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *Sîretu İbn İshak ve es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Suhayl Zâkkâr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1978) 159-283.

²⁶ Adem Apak, "Habeşistan Hicreti Üzerine Mülâhazalar" *Siyer Araştırmaları Dergisi*/2, (Temmuz- Aralık 2017) 34.

²⁷ Mekke - Habeşista arasındaki mesafe 5022 km'dir.

²⁸ İsmail Lütfî Çakan- Mehmed Solmaz, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhîd Mücâdelesi* (İstanbul: Altınoluk, 1994) 335.

²⁹ Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi* (İstanbul: Işık Yayınları, 2008) 1-2:385.

³⁰ Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimaşkî, es-Sîretü'n-Nebeviyye, thk. Mustafa Abdulvahid (Beyrût: Dâr'ul Marife, 1978) 2:226.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâsimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Muhammed Ali Ömer (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001) 1:192.

³² Köksal, *İslam Tarih*, 1-2:583.

³³ Köksal, *İslam Tarih*, 1-2:597.

³⁴ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1991) 5:232.

³⁵ Çakan-Solmaz, *Tevhîd Mücâdelesi*, 335.

terkine mal olmaktadır.³⁶ Hicret edenlerin Hz. Peygamber emrine itaat, bunların hepsini önemsiz kılmıştı çünkü Allah'ın dinini ifa etmek içindi bütün bunlar. Sevapları da Allah katından olacaktı. Hicret olayının en kırıcı noktalarından biri de Müslümanım diyenlerin Hz. Peygamber'in emrine riayet etmeyip müşriklerin yanında kalmayı kendilerine layık görmeleriydi. Hicret, Müslüman olmanın ameli yönlerinden biriydi. Bundan dolayı mazeretleri dışında hicret etmeyenlerle hicret edenler bir olmayacaktı ki bu iki grubun eşit olmadığını Kur'an-ı Kerim'deki ayetler gözler önüne sermektedir. Kur'an-ı Kerim'in muhacir olanlar ile olmayanlara karşı tutumunu ayrı bir başlık altında anlatacağız.

2.1. Kur'an-ı Kerim'de Hicret Edenler İle Hicret Etmeyenlerin Durumu

Hz. Peygamber'in devrini, günümüzden ayıran kısım vahyin inanların hayatını yönlendirecek canlılıkta olmasıydı. Allah ayetleriyle inanları kimi zaman uyarılmış kimi zamanda desteklemiştir. Bu durumun en güzel örneği de hicret olayıdır. İlk hicret emri geldiğinde malından, yurdundan vazgeçenler olduğu gibi Allah'ın emrine itaat etmeyenler de olmuştur. İlk hicret Habeşistan'a gerçekleştiğinde, hicret edenler ilahi vahiyle desteklenmiştir. Nitekim: "Sonra şüphesiz ki Rabbin, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah yolunda cihad edip sabreden kimselerin yanındadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."³⁷ Bu ayetten kasıtlı olanların Medine'ye hicret edenler olduğu söylene de Habeşistan'a hicret edenler kast edilmiştir, denilmiştir.³⁸ Allah'ın her daim Müslümanlarla olduğu gerçeği hatırlatılarak, teselli vardır. Değindiğimiz gibi Müşrikler zayıf olan Müslümanları işkence ve başka yollarla dinlerinden vazgeçirmeye çalışıyorlardı, bu yüzden onlar fırsat buldukça hicret ediyorlardı. İşte Allah o kimseleri müjdeleyerek kendilerini affedeceğini bildirmektedir.³⁹ Peki ne Habeşistan'a ne Medine'ye hicret etmeyenlerin durumu nasıldır. Kur'an-ı Kerim Hicret etmeyenlerle ilgili en sarih ifade Nîsâ sûresi 97. âyettir: "Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler "Ne işte idiniz?" dediler, (onlar) "O yerde zayıf görülenlerden idik" cevabını verdiler. Melekler ise "Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!" dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir!" Başka bir beldeye gidecek güçte olup,⁴⁰ hicret emrini terk ederek, şirk ve küfür diyarında kalarak nefislerine zulmetmişlerdir.⁴¹ Bu ifadelerin muhatabının, hiçbir mazereti olmadığı halde hicret etmeyenler olduğu söylenmiştir.⁴² O yüzden Melekler hicret etmeyenlerin ruhunu kabzettiği vakit kınarcasına niye hicret etmediklerini sormakta; Onlar ise "Yeryüzünde zulme uğradık, bu yüzden müşriklerden korkarak hicret edemedik ve dini tecelli edemedik" diyeceklerdir.⁴³ Onların bu beyanları bir mazeret olmayıp kendilerini haklı çıkarma çabalarından öte değildir. Mazeretli olan ve güç yetiremeyenler bir sonraki ayette istisna edilmiştir: "Ancak gerçekten zayıf ve güçsüz olan, çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar başkadır. Umulur ki, Allah bu kimseleri affeder. Çünkü Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır."⁴⁴ Bu inanlar için bir teselli ve mağfurettir. Kişi mazeretli olsa da gidemese de yeter ki; hicret niyetini taşıyın, Allah'ın emrine saygıyla boyun eğsin. Bu Müslümana yakışan bir tavidir. Nîsâ sûresi 97. âyetin sebebi nüzülü ile ilgili İbni Abbas'ın şöyle dediği rivayet olunur: Müslümanlardan İslam'ı hafife alan bir grup Mekke'de oturuyordu. Müşrikler Bedir savaşına

³⁶ İbn Sâd, *Tabakâti'l-Kebîr*, 3/84.

³⁷ Nahl, 16/110.

³⁸ Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani vd., (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005) 3:64.

³⁹ Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'an*, 14:2197.

⁴⁰ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekavîl fi Vucûhi't-Te'vîl (Tefsiru'l-Keşşâf)* (Beyrût: Dâru'l Marife, 2009) 1:555.

⁴¹ Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Tefsiru'l Hatîb eş-Şirbînî* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971) 1:377.

⁴² Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984) 5:173.

⁴³ Ahmed İbn Acibe el-Hasenî es-Şazeli, *Bahru'l-Medid fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Ahmed Abdullah Kuraşi Raslan (Kahire: Dr.Hasan Abbas Zeki, 1419) 1:549.

⁴⁴ Nisâ, 4/98.

onları da beraberinde getirdiler. Onlardan bazıları savaşta öldü. Müslümanlar: “Bu arkadaşımız Müslümandı. Savaşa zorla getirildiler, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi” denilmiştir.⁴⁵ Kadı Beyzâvî (ö. 685) bu ayetin kişinin dinini ikâme edemediği bir yerden hicret etmenin farziyetine dair bir delil olduğunu söylemiştir.⁴⁶ Aksi takdirde hicret etmeyenler cehennemle tehdit olunmazdı. Allah yolunda hicret etmek kişilere iki durum hariç farz olduğu söylenmiştir: Kişi orada İslâm'ı yaymak, peygamberin ve ona iman edenlerin ilk dönemlerinde yaptıkları gibi küfür üzerine kurulu hayat sistemini İslâmî bir sisteme çevirmek için kalabilir veya kişi oradan çıkıp gitmeye bir yol bulamaz da nefret ve hoşnutsuzluk içinde orada kalır.⁴⁷ Bu iki durum hariç küfür diyarında yaşamak sürekli günah içinde yaşamak demektir.⁴⁸ İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1137) para, mal ve evlat uğrunda küfür diyarında yaşamamanın hiçbir mazareti olmaz, demiştir.⁴⁹ Bundan dolayı hicret etmeyenlerin akıbetinin cehennem olduğu söylenmiştir. Yani Allah'ın emrine razı gelmeyip farzı terk etmeleri ve de mazeretsiz küfür diyarında kaldıklarından dolayı cehennemliktirler. Hicret etmek Mekke'nin fethine kadar farz iken Mekke'nin fethinden sonra farziyeti ortadan kalkmıştır. Nitekim Hz. Peygamber: “ لا هجرة بعد الفتح / Fetihten sonra hicret yoktur.” demiştir.⁵⁰ Nisâ sûresi 97. âyeti nazil olunca zayıf ve hasta bir adam olan Damure bin Kays ilgili âyeti işince: “Vallahi bu gece ben Mekke'de kalmayacağım, zayıflardan değilim.” diyerek kendisini sedyede taşıttırarak yola çıkmış lakin Medine'ye varmadan vefat etmiştir.⁵¹ Bu olaydan sonra “Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁵² ayeti nazil olmuştur. Bu ayet hicreti teşvik etmekte, Müslümanlara güven vermektedir. Yani kim dini uğruna vatanını terk eder, düşmanların tuzağından kaçarsa yeryüzünde hicret edecek ve dolaşacak geniş bir yer bulur.⁵³ Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilir: “Kim dini uğruna bir topraktan bir karışta olsa kaçarsa Cennet ona vacib olur. Babası İbrahim (a.s) ile peygamberi Muhammed (s.a.v.) onun yoldaşı olur.”⁵⁴

Hicret edenlerin durumuyla ilgili müjdelerle dolu ayetlerden biri Âl-i İmrân sûresinde yer almaktadır: “Rableri onlara şu karşılığı verdi: Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz. Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de ant olsun, günahlarını elbette örteceğim. Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır.”⁵⁵ Hicret edenler kendilerinin maddi manevi çekmiş oldukları sıkıntılardan ötürü Allah'a yakararak kendilerine ikram etmelerini istemişler ve dua etmişlerdir.⁵⁶ Bu ayet ile Allah onlara bir çok müjde vermiştir. Allah; inanan, amel eden, hicret eden ve cihat edip savaşan herkesim günahlarının silineceğine ve cennete koyacağına dair yeminine yer vermektedir. Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber'e, “Ey Allah'ın resulü! Yüce Allah Kur'an'da (erkeklerin hicretini övüyor), kadınların hicreti

⁴⁵ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. (Dâru Taybe li'Neşr ve'l Tevzi', 1999) 2:388.

⁴⁶ Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârut-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs'il-Arabîyye, 1418) 2:92.

⁴⁷ Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1:395.

⁴⁸ Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1:395.

⁴⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1127) 2:270.

⁵⁰ Şîrbînî, *Tefsîru'l Hatîb eş-Şîrbînî*, 1:377.

⁵¹ Muhammed İbn Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mırsıyye, 1964) 5:345.

⁵² Nisâ, 4/100.

⁵³ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr* (Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997) 1:275.

⁵⁴ Bu rivayet hadis kitaplarında mevcut olmayıp bir çok müfessir tefsirinde bu rivayete yer vermiştir: Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesân*, thk. Ali Abdulbari Atiyye (Beyrût: Dâru'l Kutub'il İlmiyye, 1410) 3:122; ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, 3:122; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2:270; Zemâhşerî, *el-Keşşâf*, 1:555.

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/195.

⁵⁶ Âl-i İmrân 3/194.

hakkında hiçbir şey söylemiyor” demesi üzere bu ayetin inmiş olduğu rivayet edilmiştir.⁵⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayette olduğu gibi hicret konusunda da erkeklere hitaben kullanılan fiil kalıpları olduğu için hanım sahabiler, ayette geçen vaatlerden kendilerinin de bir payının olup olmayacağı konusunda şüpheye düştüklerinden, Allah bu ayetle hanımların amellerinin karşılığı hususunda erkeklerden bir farkı olmadığını ve ayrı tutulmadığını bu ayetle müjdelemiştir.⁵⁸ Erkeklerde kadın da hiçbir fark olmaksızın itaatin mükâfatında ve isyanın azâbında eşittir.⁵⁹ Nitekim onlar da erkeklerle beraber aynı şekilde Allah yolunda çeşitli eziyet ve işkencelere katlanmışlar; müşriklerin zulümleri neticesinde hicret etmeye ve yurtlarından çıkmaya mecbur kalmışlar ve hicretin zorluklarını onlar da çekmişlerdir.⁶⁰

Muhacirlerin durumu ile ilgili bir diğer ayet ise: “*İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir. İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir. Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur.*”⁶¹ Allah, bu ayette inananları iki kısma ayırarak vasıflandırmıştır: hicret edip cihat eden ve hicret edenlere yardım edenler.⁶² Hicret edenler Allah’ın dininin ikame etmek için Hz. Peygamber’in yanında olarak mallarını ve canlarını bu uğurda harcadılar ki Allah bu fedakârlıklarının sonucu Medine ahalisinin kalbine şefkat koymuştur. Ensar evlerini onlara açmıştır, maddi manevi muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Ayette bu gerçeği göstermektedir: Siz birbirinizdensiniz, Her biriniz diğerine herkesten daha fazla hak sahibidir.⁶³ Ayette geçen velayet kelimesi için kasıt miras⁶⁴ olduğu söylenmiş olsa da buna katılmayanlar da mevcuttur. Yardım etme konusunda, varis olmada, diyet ve tazminatlar gibi kan ve soy bağının tüm gereklerinde ve ilişkilerinde birbirlerinin dostudurlar.⁶⁵ Bu ayette Medine’de neyle karşılaşacakları bilmeden yurdunu bırakan muhacirlerin mükâfatlarından biridir. Maddi kaygıları bir kenara bırakıp Allah için hicret edenlere bir teminat niteliğinde maddi bir mükâfattır. Muhacirleri ve ensarı kardeş kılmış ayrıca birbirlerinin varisi kılmıştır.⁶⁶ Hz. Peygamber veraset durumunun ancak hicret edenler için geçerli olduğunu söylemiştir yani eğer biri Müslüman olursa ve Hz. Peygamber onu biriyle kardeş kılsa ve o kişi hicret etmediyse veraset olmaz.⁶⁷ Bu veraset durumu Mekke’nin fethiyle kalkmıştır.⁶⁸ Ki ayetin devamında hicret etmeyenler için verasetin söz konusu olmayacağı söylenmiştir. Seyyid Kutub bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Gerek Mekke’de, gerek Medine’nin çevresindeki Bedeviler arasında, İslam inancını kabul ettikleri halde, bu inanca dayanan topluma katılmayan ve bu toplumun yöneticilerine eksiksiz bir şekilde ve fiilen boyun eğmeyen kimselere rastlanıyordu. Bu kimseler Müslüman toplumun üyeleri kabul edilmemişlerdir. Yüce Allah onlarla Müslüman toplum arasında -tüm çeşitleriyle- herhangi bir dostluk bağının oluşmasına müsaade etmemiştir. Çünkü onlar, fiilen İslam toplumuna mensup değildirler. Bu yüzden onlarla Müslüman toplum arasında dostluk ve yardımlaşma olamaz. Ancak ortada bir inanç bağı vardır. Fakat bu bağ, tek başına, Müslüman toplumu bu fertlere karşı sorumlu

⁵⁷ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Dâru’l Hicr, 2001) 2:190.

⁵⁸ Heyet, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİBY, 2012) 1:743.

⁵⁹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 2:152.

⁶⁰ Heyet, *Kur’an Yolu* 1:743.

⁶¹ Enfâl, 8/72-73.

⁶² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 4:95.

⁶³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 4:95.

⁶⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân* 11:293-294.

⁶⁵ Kutub, *Fi zilâli’l-Kur’ân*, 10:1538.

⁶⁶ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu’t-Tefâsir* 1:479.

⁶⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 11:293.

⁶⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985) 3:1218.

kılmaz.”⁶⁹ Muhacir ve ensarın arasındaki bağ çok kuvvetli idi. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kardeşlik bağının imani bir nitelik taşıdığını bildirmektedir : “*İman edip de hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onları bağırlarına basanlar ve yardım edenler var ya işte gerçek müminler onlardır; bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir.*”⁷⁰ Ve yine Allah için yurdunu terk edene ve evini muhacirlere açanların mükâfatlarının çok olacağı ve günahlarının da silineceği vaadi vardır. Mukâtil b. Süleymân (ö.150) ayette geçen *Rızkan Kerim* ifadesi için: “Yani Güzel bir rızık ki o da ahirette cennettir.” demiştir.⁷¹ Enfâl sûresindeki bu ayetler muhacirle ensarın arasındaki muhabbet bağını iyice pekiştirmiştir. Ayrıca şunu diyebiliriz ki; Onları birbirine bağlayan durum kan bağı değil iman bağıydı. Bu iman bağı onların muhabbetlerini de mükâfatlarını da arttırmıştır.

Yurdunu terk edene de yurdunu açana da Allah razı olmuştur ki onların yerini cennet olduğu başka bir ayette tekrar dile getirilmiştir: “*İslâm'ı ilk önce kabul eden muhacirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır.*”⁷² Allah, Muhacirleri manevi olarak hafifletileceğine ve günahlarının af olacağına dair vaadini birçok ayette zikretmiştir. Allah, onların sadece manevi olarak rahatlamalarını dilememiş, maddi olarak rahatlamalarını da dilemiştir. Bundan dolayı verasetten sonra ganimet hususunda hak sahibi olmalarını ve önceliğin onlara verilmesini emretmiştir: “*Bu mallar (Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar) özellikle, Allah'tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah'ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.*”⁷³ Ganimetlerin yanında her türlü sadaka da muhacirler içindir.⁷⁴ Zekatta da pay sahibi oldukları söylenmiştir.⁷⁵ Bu ayet muhacirler için maddi bir teminattır. Çünkü Onlar Allah'tan bir rızık ve lütuf umuduyla Allah'ın rızasını kazanmak için hicret etmişlerdi; gerçek iman edenler de onlardır⁷⁶ Muhacirlere maddi olarak büyük bir mükâfat vaat edilmiş olsa da cennet ile müjdelendikleri bir ayet daha mevcuttur: “*İnanan, hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Muradına erecek olanlar da onlardır. Rableri onları kendi rahmeti, hoşnutluğu ve cennetleriyle müjdeliyor; onlar için orada kesintisiz nimetler vardır. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Kuşkusuz en büyük ödül Allah katında olandır.*”⁷⁷ Allah onları sonsuz saadet bulunan cennet ile müjdelemektedir.⁷⁸ Maddi olana tamah edilmemesini vurgulayan bu ayette yine en büyük ödülün Allah katından olacağı hatırlatılmaktadır. Yani her ne kadar ganimetler de hak sahibi de olsanız asıl mükâfat Allah katında olandır, cennettir ganimetler değildir. Zira muhacirler maddi bir beklenti olmadan yurtlarından ayrılmıştır ki muhacirlerle ilgili ayetlere bakıldığında: “*İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”⁷⁹ İfadeler yer almaktadır. Yine maddi bir beklenti olmadığı gayelerinin rıza-i ilahî olduğu açıktır. Allah'ın rahmetini ummaktan kasıt şudur: hicret ettiler ama neyle karşılanacaklarını ve tam olarak sonlarının ne olacağını bilmediklerinden dolayı Allah'a

⁶⁹ Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'ân*, 10:1539.

⁷⁰ Enfâl 8/74.

⁷¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâs, 1423) 2:131.

⁷² Tevbe, 9/100.

⁷³ Haşr 59/8.

⁷⁴ Kurtubî, *Ahkâmî'l-Kur'ân*, 18:19.

⁷⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 22:523.

⁷⁶ Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr* (Beyrût: Mektebi'l-İslâmiyye, 1987) 4:258.

⁷⁷ Tevbe, 9/20.

⁷⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2:164.

⁷⁹ Bakara 2/218.

sığınyorlardı.⁸⁰ Bu da hicretin manevi yönden sıkıntılarından biriydi sırf Allah rızası için bilmedikleri bir yere her şeylerini geride bırakarak gidiyorlardı. Bu büyük fedakarlığın sonucu elbet cennet ile müjdelenmek olacaktı.

Haşr sûresinin sekizinci ayetine tekrar dönecek olursak aslında bu ayet toplumsal adaleti sağlama hususunda önemlidir, çünkü Medine'ye gelen muhtaç insanlar vardı ve ganimetlerin, zenginlerin elinde bir güce dönüşmemesi⁸¹ için ve sosyal adalet için ganimetlerde fakir muhacirlerin hak sahibi olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca Allah, İnsanların onlara şefkatli davranmalarını sağlayacak sıfatlarıyla zikretmiştir: yurtlarından ve mallarından ayrı düşmüş, muhtaç/fakir insanlar olarak⁸² ki onlardan hayır ve şefkat eksiltilmesin. Hayra en çok layık olanlar; hayra en çok muhtaç olanlar onlardır. Ayetteki çağrı karşılıksız kalmamıştır nitekim ganimetler dahil ensar bir çok noktada muhacirlere kanat germiş, kendi nefislerine tercih etmiştir. Bu durum bir sonraki ayette dile getirilmiştir: *"Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."*⁸³ verenden de alandan da Allah razıdır. Bu ayet muhacir ve ensar kardeşliğinin önemini ve güzelliğini bize gösteren en güzel ayetlerden biridir. Ensarın muhacirlere ne denli şefkatli davranadıklarının bir göstergesidir. Ensar muhacirlere maddi manevi kanat geriyor onlara verilen ganimetten dolayı hiçbir kıskançlık, kin ve üzüntü duymuyorlar.⁸⁴ hacetlerini giderdikleri ve giderildikleri için herhangi bir öfke ve hasette söz konusu değildi.⁸⁵ Sahip oldukları her şeyi onlarla bölüşüyorlardı. Öyle ki malın ve evin sınırlı kalmaksızın iki eşe sahip olanlar birini boşayıp muhacirlere verdikleri rivayet edilir.⁸⁶ Bir rivayete göre Hz. Peygamber Nadiroğullarının mallarını muhacirler arasında bölüştürdü ensardan üç kişi hariç kimseye bir şey vermedi ensarda bu bölüştürmeden dolayı hoşnut oldu.⁸⁷ Başka bir rivayete göre ise Hz. Peygamber Nadiroğullarının ve Beni Kureyze'nin mallarını bölüştürürken ensar ganimetleri kabul etmemiş ve onları muhacirlere bölüşeceklerini söyleyerek onları kendilerine tercih etmişlerdir.⁸⁸ Bu üstün, örnek alınası davranışları, yeni bir terime sebep olmuştur. Ayette *"يُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ"* / ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler" ifadesi İslâm ahlâkçıları tarafından cömertliğin özel bir türü olarak "(başkasını) kendisine tercih etme" anlamına gelen îsâr terimini ortaya çıkarmışlardır.⁸⁹ Bu davranışları ise cimrilikten beridir. Allah kimi cimrilikten korur ve uzak tutarsa, o felah bulunup kazanmış demektir. Ayette geçen *şuħh* kelimesi şiddetli hırs ve tamahkarlık demektir.⁹⁰ *Şuħh* kişinin malını vermemesi değildir; kişinin kendisine ait olmayana tamah etmesidir. ⁹¹ Hicret edenlere yurdunu açanlar bu özelliklerden beridir.

Hicret edenlerin cennet ile müjdelendiği Kur'ân-ı Kerîm'de mükerrer bir şekilde mevcut olup başka bir ayette: *"Allah yolunda hicret ettikten sonra öldürülen yahut ölenlere gelince, Allah onları pek güzel bir nimetle ödüllendirecektir. Allah rızık verenlerin elbette en hayırlısıdır. Allah mutlaka onları hoşnut olacakları bir yere koyacaktır. Kuşkusuz Allah hakkıyla"*

⁸⁰ Ebû Muhammed İzzuddîn Abdulazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sulemî ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. İbrahim Vehbi (Beyrût: Dâr ibn Hazm, 1996) 1:210.

⁸¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 22:523.

⁸² İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdusselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001) 28:87.

⁸³ Haşr 59/9.

⁸⁴ Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3:341.

⁸⁵ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 5/200.

⁸⁶ Ebu'l-Berekât Hâfîzuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâ'iku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Budeyvi (Beyrût: Dâru'l-Kelam'il-Tayyib, 1998) 3:458.

⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 18:20.

⁸⁸ İbn Abdusselâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 2:302.

⁸⁹ Heyet, *Kur'an Yolu*, 5:286.

⁹⁰ Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3:342.

⁹¹ Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3:342.

*bilendir, halîmdir.*⁹² buyrulmuştur. Bu ayetlerin nüzul sebebi olarak Mukâtil b. Süleymân şu rivayete yer vermiştir: “Müslümanlardan bir grup Rasulullah'ın yanına gelerek: Biz müşrikleri öldürüyoruz. Bir kısmımız şehit oluyor bir kısmımız olmuyor. Bizim bir şahadetimiz yok dedikleri vakit .Allah'ın Rasulu hepiniz cennetliksiniz demiştir”⁹³ Benzer bir rivayette ise sahabe Rasulullah'a: “Biz Allah'ın şehitlere verdiği hayrı ve mükafatları biliyoruz. Biz de onların cihat ettiği gibi cihat ettik. Ölürsek bizim mükafatımız ne olacaktır?” diye sorunca bu ayetler inmiştir.⁹⁴ Yani muhacir biz de cennete girebilecek miyiz endişesine kapılınca bu ayetler inmiştir. Allah ölenin de öldürüleninde mükafatını eşit kılmıştır.⁹⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de, hicret ile ilgili ayetlere genel çerçevede baktığımızda hicret etmeyeninin yerinin cehennem olduğu; geçte olsa hicret eden kişinin Allah'ın affedip bağışlayacağı; hicret edenlerin yurdunu malın terk eden kişiler olduğu, mükâfatlarının Allah katında sonsuz olduğu; amellerinin zayi olmayacağı, günahlarının örtüleceğine ve cennete gireceklerine dair izahlarla doludur. Kur'ân-ı Kerîm'in hicret konusunda değindiği önemli bir hususta muhacirle ensarın kardeşliği ve birbirlerine olan fedakarlıklardır. Bu ayetlerin her birindeki hikmet elimizdeki çalışmanın sınırı içinde daralmaktadır, hicret edenlerin hayırları anlatabildiğimiz ötesindedir. Kısaca diyebiliriz ki: Hicretin özünde iman, itaat, maddi-manevi boyutuyla fedakârlık vardır,⁹⁶ Kur'ân-ı Kerîm kerim bu durumlara değinmiş; ayrıntıya, kişiye fayda vermeyecek bilgilere değinmemiştir.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı olaylar, kişiler veya hakikatler önemine binaen mükerrer şekilde karşımıza çıkmaktadır. Her bir tekrarda Allah'ın birçok hayır murad ettiği aşikârdır. Hicret edenler ile etmeyenlerin durumu hicret olayının önemine binaen birçok ayette muhtelif sûrelerde yer almıştır. Hicret edenler maddi, manevi, sosyal, siyasal ve ekonomik birçok riski göze alarak hicrete katlandıkları için Kur'ân-ı Kerîm' hicret edenleri çok önemsemiş ve farklı bağlamlarda 21 kez onların farklı meziyet ve üstün vasıflarına dikkat çekmiştir. Kimi yerde onların halet-i ruhiyelerine dikkat çekerken, kimi yerlerde onların hicret yolunda katlandıkları sıkıntılarına vurgu yapılmıştır.(Ali İmran 196) Hicretin önemine binaen kimi yerde de hicret etmeyenlere karşı müeyyide olacak türden onları caydırıcı beyanlarda bulunmuştur.(Nisa 89) Bu caydırıcı beyanın bir devamı olarak hicret etmeyenlerin ahirette de neden hicret etmedikleri konusunda kınanacaklarına vurgu yapılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in hicret edenlerin hem bu dünyada hem ahirette elde edebilecekleri mükafatlarına da yer vermiştir. (Nisa 100, Enfal 72) Kur'ân-ı Kerîm, Allah yolunda hicret dile getirdiği mükafatlar bağlamında onların en büyük bir mükafatı hak ettiklerini (Tevbe 20) ve onlar için Allah rızasının olduğunu da vurgulamıştır. (Tevbe 100) Bunların dışın da Kur'an hicret edenlerin başka meziyetlerine de vurgu yapmaktadır. (Haşr 9) Muhacirlerin günahlarının affedileceği, birçok mükâfatın nail olamayanların yerinin ise cehennem olduğu bildirilmiştir. Bu tüm ayetler bizlere şu gerçeği göstermektedir: Allah emrine boyun eğmenin mükâfatın sınırsız olduğu aksi durumun yani itaatsizliğin de cehennem olduğudur. Hicret İslam devletini kurup İslam dinini yaşama yaşatma adına atılmış olan en büyük adımlardan biridir. Burada bir parantez açmamız gerekirse İslam devletinin henüz kurulmamış olmasından ve dini hükümlerin rahatça uygulanmamasından ötürü hicret emri gelmiştir. Medine'de Müslümanalar güçlenip kuvvetlendikten sonra özellikle de savaşı emreden ayetler⁹⁷ indikten sonra hicret söz konusu değildir. Savaşabilecek ve sıkıntılarını ortadan kaldırılması için mücadele edebilecek durumda olanların bulunduğu yeri terk etmeyip sıkıntılarını ortadan

⁹² Hac 22/58-59.

⁹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 3:134.

⁹⁴ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, 3:167.

⁹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 18:674.

⁹⁶ Mustafa Soycan, “Taberî Tefsirinde Hicret”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 3 (Temmuz, 2019) 155.

⁹⁷ Bakara, 2/190-194; Nisâ Suresi 74-77, Tevbe 9/29, 36, 41, 111, 123.

kaldırılması için mücadele etmesi gerekmektedir. Aksi durumda bu bir hicret değil kaçış olmaktadır Nitekim "Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!"⁹⁸ ayetleri savaştan kaçışı yasaklamaktadır. Şunu da belirtmemiz gerekir ki sadece savaşta değil Müslüman'ın eliyle ve diliyle küfür ortamını hayır ve iman noktasına getirecek her durumda Müslümanlar için hicret söz konusu olamaz. Hz. Peygamber döneminde yaşanmış ve bitmiş bir olay gibi görünse de tüm bu ayetler günümüz Müslümanlarını ihya edecek düzeydedir. Zulmün yaşandığı, Müslümanca yaşamanın sınırlandırıldığı her çağda ve her yerde hicret olgusu vardır. Hayra, hakka iltica genel geçer bir kanundur. Bu bakımdan muhacirlik ve ensarlık vasfı bir tek asırla sınırlı görülmemelidir. Kur'an-ı Kerim'de muhacir ve ensarın yer aldığı ayetlere bakılıp hayırları göz önüne alındığında ensar veya muhacir olmaya yol aranmalıdır.

Kaynakça

- Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye li'bni Hişâm*. thk. Mustafa Saka İbrahim el-Ebyârî Abdulhafız Şalâbî. Matba'atu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1475.
- Adem Apak, "Habeşistan Hicreti Üzerine Mülâhazalar" *Siyer Araştırmaları Dergisi*/2, (Temmuz- Aralık 2017) 27-44.
- Ahmed İbn Acibe el-Hasenî es-Şazeli. *Bahru'l-Medid fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. thk. Ahmed Abdullah Kuraşi Raslan. Kahire: Dr.Hasan Abbas Zeki, 1419.
- Aydın, Mustafa, Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret, *Sosyoloji Divanı*, 2015, cilt: III, sayı: 6, 103-114.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çakan, İsmail Lütfi, Solmaz. Mehmed. *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhîd Mücâdelesi*. İstanbul: Altınoluk, 1994.
- Doğru, Yaşar. *Kur'ân-ı Kerîm'de Hicret*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020) <https://acikerisim.erbakan.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12452/7097/10343381.pdf?sequence=1&isAllowed=n>
- Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Musnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Muessesetu'r-Risâle, 2001.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Muhammed Ali Ömer. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001.
- Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyr el-Uzeyzî es-Sicistânî. *Garîbu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Edib el-Vahidi Camran. Suriye: Dâr'u Kuteybe, 1995.
- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî Taberî. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Turâs, ts.
- Ebû Muhammed İzzuddîn Abdulazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sulemî ed-Dımaşkî. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. İbrahim Vehbi. Beyrût: Dâr ibn Hazm, 1996.
- Ebu'l-Berekât Hâfizuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâ'iku't-Te'vîl*. thk. Yusuf Ali Budeyvi. Beyrût: Dâru'l-Kelam'il-Tayyib, 1998.
- Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî. *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*. Beyrût: Mektebi'l-İslâmiyye, 1987.

⁹⁸ Enfâl 8/15-16.

- Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî. *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Mesân*. thk. Ali Abdulbari Atiyye. Beyrût: Dâru'l Kutub'il İlmiyye, 1410.
- Es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefâsîr*. Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997.
- Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *Mu'cem-u Mekâyîsi'l-Luġa*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrût: Daru'l-Cil, ts.
- Heyet. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 4 Cilt. Ankara: DİBY, 2012.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelûsî. *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdusselam Abdüşşafi Muhammed. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dımaşkî. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. Dâru't-Taybe li'Neşr ve'l Tevzi', 1999.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râġıb. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnan Dâvûdî. Beyrût: Dâru's-Şâmiyye, 1991.
- İsmail Hakkı Bursevî. *Rûhu'l-Beyân*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1127.
- Mevdudî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhimu'l Kur'an*. çev. Kurul. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Sîretu İbn İshak ve es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Suhayl Zâkkâr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1978.
- Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984.
- Muhammed İbn Ahmed el-Kurtubî. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mırsriyye, 1964.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud Şehhate. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs, 1423.
- Mustafa Asım Köksal. *İslam Tarihi*. İstanbul: Işık Yayınları, 2008.
- Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Muhammed el-Beyzâvî. *Envâru't-Tenzîl ve Esrârut-Te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs'il-Arabiyye, 1418.
- Önkâl, Ahmet. "Hicret". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17./458-462. İstanbul: DİBY, 1998.
- Seyyid Kutub. *Fi zilâli'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l Şaruk, 1972.
- Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Tefsîru'l Hatîb eş-Şirbînî*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Uberman, Matan- Shay, Shaul "Hijrah According to the Islamic State: An Analysis of Dabiq" *JSTOR*, (Eylül 2016) 16-20.
- Vehbe ez-Zuhaylî. *et-Tefsîru'l-Munîr*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1991.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekavîl fî Vucûhi't-Te'vîl (Tefsîru'l-Keşşâf)*. Beyrût: Dâru'l Marife, 2009.